

## **СЎЗ ЭРКИНЛИГИ: ЯНГИ ЁНДАШУВЛАРНИНГ МИЛЛИЙ МЕДИАЛАНДШАФТГА ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВИ**

**Мукаррам ОТАМУРОВОДА**

докторант

Ўзбекистон журналистика ва оммавий  
коммуникациялар университети  
Тошкент, Ўзбекистон  
[mrs.mukarramotamurodova@gmail.com](mailto:mrs.mukarramotamurodova@gmail.com)

### **Аннотация**

Мазкур мақолада жаҳон медиаландшафтида сўз эркинлигининг янги ёндашувлари сифатида ривожланаётган медиа эркинлик, плюрализм (фикрлар хилма-хиллиги), медиа мустақиллик ва журналистлар хавфсизлиги тушунчаларининг назарий асослари таҳлил қилинган.

**Таянч сўзлар:** медиаландшафт, сўз эркинлиги, медиа плюрализм, интеграциялашув, ахборот сиёсати.

## **СВОБОДА СЛОВА: ИНТЕГРАЦИЯ НОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ В НАЦИОНАЛЬНОМ МЕДИА ЛАНДШАФТЕ**

**Мукаррам ОТАМУРОВОДА**

докторант

Университет журналистики и массовых  
коммуникаций Узбекистана  
Ташкент, Узбекистан  
[mrs.mukarramotamurodova@gmail.com](mailto:mrs.mukarramotamurodova@gmail.com)

### **Аннотация**

В данной статье анализируются теоретические основы формирующихся концепций свободы, плюрализма, независимости СМИ и безопасности журналистов как новых тенденций свободы слова в глобальном медиа ландшафте.

**Ключевые слова:** медиаландшафт, свобода слова, медиаплюрализм, интеграция, информационная политика.

Рақамлашган жамиятларда “access to information” яъни “ахборот очиклиги” тушунчаси кўпинча “access to the internet”, яъни “Интернет очиклиги” деган тушунчанинг синоними сифатида қўлланмоқда. Чунки сўнгги ўн йилликда қайсидир маънода анъанавий ОАВнинг молиявий инқирозига сабаб бўлган Интернет ва унинг замонавий имкониятлари

замирида шаклланган янги медиалар ахборот олиш мақсадида аудиториянинг энг кўп мурожаат қиладиган манбасига айланиб улгурди. “Халқаро телекоммуникация иттифоқи маълумотларига кўра, 2019 йилда Ер шарининг 53 фоиз аҳолиси интернетдан фойдаланиш имкониятига эга. Бу рақам, бир томондан, янги аср бошидаги кўрсаткичга нисбатан 15 марта кўп бўлса, иккинчи томондан, у ахборот-коммуникация технологиялари жамият ривожига таъсир этувчи энг муҳим омиллардан бири эканидан далолат беради” [3;3] Мазкур омил нафақат жамият ривожини белгиловчи, балки глобал ва локал медиаландшафтларнинг компонентлари, парадигмалари ва ундаги ахборот ҳаракатини ўзгартираётган воситага айланди. Юқоридаги ўзгаришлар эса ахборот тарқатувчилар ва истеъмол қилувчиларнинг сўз эркинлиги ҳуқуқини таъминланишидаги жараёнларга ҳам ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди. Зеро, сўз эркинлиги ҳуқуқи ахборот майдонидаги янгиланишларга мутаносиб равишда кенгайиб бораверади.

Ҳар йили ЮНЕСКО томонидан анъанавий тарзда ўтказиб келинадиган “Жаҳонда сўз эркинлиги ва медиа тараққиёти” мавзусидаги глобал тадқиқотда демократия ва шаффофликнинг муҳим белгиси бўлган сўз эркинлиги билан боғлиқ янги тушунчалар ва уларнинг дунё медиаландшафтида намоён бўлиши таҳлил қилинади. Оммавий ахборот воситалари сўз эркинлигининг ҳаётий тармоғи [12;34] сифатида фаолият юритар экан бу жараёнда матбуот эркинлиги ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Матбуот эркинлиги (Press freedom) тушунчасига мос тарзда Медиа эркинлиги (Media freedom) ҳам янги ёндашув сифатида шаклланиб бормоқда. Аксарият ҳолларда бир хил тушунча сифатида қўлланиладиган икки парадигма қамрови ва ифодавийлигига кўра бир-биридан фарқ қилади. Масалан, Калифорния университети профессори Дженнифер Иган бу

атамага куйидагича таъриф беради: “Медиа эркинлик (Media freedom) – турли оммавий ахборот воситаларининг фуқаролик жамиятида сиёсий фаолият юритиши ҳамда ахборот манбаларининг эркинлигидир. Медиа эркинлик атамаси матбуот эркинлиги ҳақидаги анъанавий ғояни радио, телевидение ва Интернет каби электрон оммавий ахборот воситаларига нисбатан татбиқ этади. Бу атама замонавий жамиятда ОАВнинг матбуотдан ташқари бошқа турларини ҳам ўз ичига олишини англатади.

Демократик жамиятлар учун медиа эркинлиги ҳаётий зарурат ҳисобланади. Одатда одамлар, жамиятдаги муҳим масалалар бўйича асосли қарорлар қабул қилиш учун ўзларига керакли маълумотни тегишли идоралардан ололмайдилар. Шунинг учун ҳозирги пайтда анъанавий ОАВдан ҳам кўра электрон ва онлайн медиага таянадилар. Бундан ташқари, замонавий медиа жамоатчилик муҳокамаси ва фикри учун восита бўлиб, ҳақиқатни излаш, жамоатчиликни тарбиялаш ва ҳукумат устидан назоратчи куч сифатида хизмат қилиш функцияларини бажаради [13;27]. Профессор Дженнифер Иганнинг талқинига кўра, медиа эркинлик тушунчаси матбуот эркинлигининг муқобили бўлиб, ОАВнинг турлари бойиб бориши натижасида шаклланган. Аммо ЮНЕСКОнинг бир гуруҳ тадқиқотчилари “press freedom” – матбуот эркинлиги тушунчаси “media freedom”га нисбатан кенгроқ тушунча эканлигини исботлашга ҳаракат қиладилар. “Media freedom” – турли медиа платформаларида ўз фикрини эркин билдириш ва сўровлар, яъни ижтимоий тармоқлар орқали турли ташкилот ва мутасаддиларга мурожаат қилиш ёки ўзи хоҳлаган бошқа бир медиамаҳсулотни улашиш каби ҳаракатларни эркин амалга оширишни ифодалайди. Бу каби эркинликдан ҳар бир “digital citizen” (“рақамли фуқаро” – жамият, сиёсат ва ҳукумат ҳаётида иштирок этиш учун ахборот технологияларидан фойдаланадиган шахс) [6;18] фойдаланишга ҳақли.

Матбуот эркинлиги эса мамлакат медиа экотизимидаги барча компонентларни: ОАВда фикрлар хилма-хиллиги (плюрализм), унинг мустақиллиги учун яратилган инфратузилма, журналистлар хавфсизлиги ва соҳада гендер тенглиги каби масалаларни ўзида мужассам этади. Ҳар қандай давлатда матбуот эркинлиги фақат ёзиш ва чоп этиш ёки тасвирга олиш ва намойиш этиш билан чекланмайди. Мазкур ҳуқуқ медиа ижодкорларининг бутун фаолияти ва хавфсизлиги билан боғлиқ қатор масалаларни ҳам қамраб олади.

Янги медиалар манба сифатида матбуот ва сўз эркинлиги учун катта имкониятларга эга бўлиб, улар ўзаро мулоқотда географик чегараларни тан олмайди ва ахборот тарқатишдаги инновацион ёндашувларга кенг имкон беради. Булар матбуот эркинлиги учун муҳим омиллар ҳисобланади [10;23]. Тадқиқотчи олим Могенс Шмидтнинг бу фикрлари ҳам медиа эркинлиги фақатгина матбуот эркинлигининг таркибий қисми эканлигини тасдиқлайди. Чунки демократик жамиятда матбуот эркинлиги таъминланмас экан, медиа эркинлиги ҳам қадрсиз тушунчага айланиб қолади. Шу маънода жамиятда матбуот ва сўз эркинлигини белгиловчи янги ёндашув сифатида медиа эркинликнинг ролини ҳам инобатга олиш зарур, чунки “2016 йилда ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари сони 2,3 миллиардни ташкил этган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 4,2 миллиард” [11;8] га ўсган. Мазкур ҳолат жамиятда интернет очиклигини таъминлаш – кун сайин ортиб бораётган тармоқ фойдаланувчиларининг сўз эркинлиги ҳуқуқини таъминлашга хизмат қилаётганидан дарак беради.

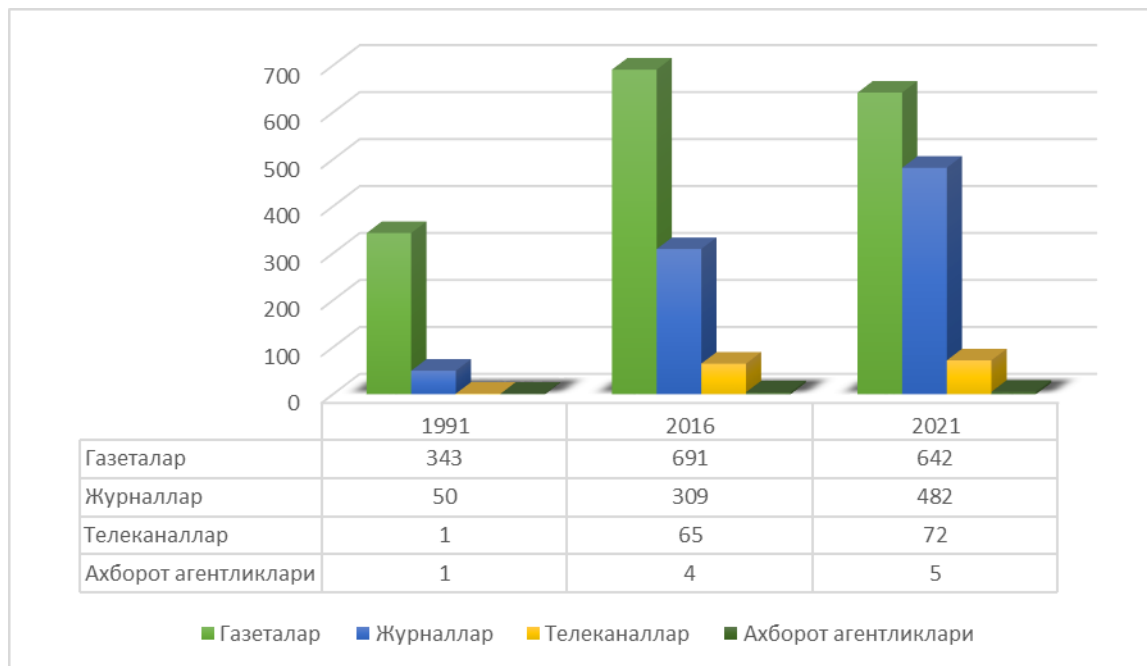
Жаҳон медиаландшафтида сўз эркинлигининг умумий манзарасини фақат медиа эркинлик орқали тасаввур этиб бўлмайди. Глобаллашувнинг тезлашиши мазкур ҳуқуқни амалга оширишда медиа плюрализм (хилма-

хиллик) ва медиа мустақиллик каби янги трендларни ҳам инобатга олишни тақазо этмоқда.

Медиа плюрализм – оммавий ахборот воситалари, ташкилотлар ва хизматларнинг кенг доираси мавжудлигини назарда тутувчи тушунча. Бунда ОАВ орқали турли нуқтаи назарларни акс эттириш, фикрлар хилма-хиллигига эришиш, ўзаро таъсир сингари омиллар ҳам бевосита алоқадор. Медиа плюрализм нафақат жамиятдаги ОАВнинг сон жиҳатдан кўп ва мазмун жиҳатдан ранг-баранглигини англатибгина қолмасдан, балки ОАВга эгалик қилишнинг давлат, хусусий, нотижорат, диний, озчилик ва бошқа турларига кенг ўрин берилганлигини ҳам билдиради [9;903-906]. “Wikipedia”нинг ҳисоб-китобларига кўра, мазкур сайтга юкланган мақолаларнинг 2017 йилдаги умумий сони 2012 йилдаги рақамлардан икки баробар кўпайган. Бу эса халқаро медиа контентнинг ҳам миқдор, ҳам мавзу ва энг асосийси, тил жиҳатидан хилма-хил бўлиб бораётганини кўрсатади. Юқорида медиа плюрализмнинг барқарорлигини таъминлайдиган омиллардан бири сифатида ОАВга эгалик шаклини ҳам киритиб ўтган эдик. Жаҳон медиаландшафтида ОАВга эгалик қилиш шаклини яна биттага кўпайтирган ҳодиса бу “Амазон” компанияси асосчиси Жэфф Безоснинг қарори бўлди. Тадбиркор 2013 йилда АҚШнинг 144 йиллик тарихга эга бўлган “Вашингтон Пост” газетасини сотиб олгани ҳақида Форбес нашри хабар берди. Безосс “cross-ownership” яъни “ўзаро мулкдорлик” шаклида янги трендни яратиб, бир вақтнинг ўзида медиага ва бошқа саноат турларига эгалик қилиш шаклини амалга тадбиқ этди.

Миллий медиаландшафтга плюрализмнинг интеграциялашаётганлигини ҳам ОАВ сони ва турининг ошаётганида, ҳам медиа ташкилотлар ва хизматларнинг ўсишида кўришимиз мумкин. Масалан, “Юксалиш” умуммиллий ҳаракати томонидан эълон қилинган

маълумотларга кўра, 2021 йилда мамлакатда фаолият юритган ОАВ сони 2016 йилдагига нисбатан 379 тага ортган. Қуйидаги инфо-графикада эса 1991, 2016 ва 2021 йилларда ОАВ сонининг ортиб бориши кўрсатилган.



Ўзбекистонда сўнгги беш йилда ўсиш кўрсаткичлари бўйича анъанавий ОАВга нисбатан интернет нашрлари пешқадам. Агар 2016 йилда 395 та интернет нашри фаолият кўрсатган бўлса, бу кўрсаткич 2021 йилга 638 тани ташкил этади. Бундан ташқари, турли давлат ташкилотларида 584та матбуот хизматларининг ташкил этилганлиги мамлакатда давлат ҳокимият идораларининг очиқлигини таъминлаш борасида қилиниётган ислохотларни кўрсатади.

Ахборот олиш эркинлиги – барқарор ривожланишнинг асосий омили, мазкур ёндашув бугун жаҳон медиаландшафтида содир бўлаётган ўзгаришларнинг сабабига айланиб бормоқда. Сиёсий тизимларни демократлаштириш, ошкораликни қўллаб-қувватловчи меъёрларнинг ривожланиши ва давлат мулкани рақамлаштиришда янги технологик

имкониятларнинг такомиллашиб бориши сўнгги йилларда сўз ва ахборот эркинлиги ҳуқуқининг глобал юксалишига олиб келди. Аммо шунга қарамай, охириги беш йил ичида дунё аҳолисининг қарийб 85 фоизи ўз мамлакатларида матбуот эркинлигининг пасайишини бошидан кечирди [14;7]. Эркин ва мустақил журналистикани ҳимоя қилиш бўйича тарихий анъаналарга эга бўлган мамлакатларда ҳам молиявий ва технологик ўзгаришлар оммавий ахборот воситаларини, айниқса маҳаллий аҳолига хизмат кўрсатадиган нашрларни ёпишга мажбур қилди. Ўқувчилар ва реклама бозорлари онлайн режимга ўтиши билан, газеталар учун реклама даромади камайди. Глобал медиаландшафтда рўй бераётган бу каби қийинчиликлар сўз эркинлигини таъминлаш масаласини янада долзарблаштирмоқда ва бунда янги ёндашувларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлмоқда. Дунёдаги ҳар бир давлат ўз миллий медиаландшафтига эга ва унда ўз ахборот сиёсати талабларини ўрнатишга доим ҳаракат қилади, лекин уларнинг ҳеч бири бу жараёнларга янгича ёндашувларнинг интеграциялашувидан ҳимоялана олмайди. Шу маънода, мазкур янги тенденцияларни қабул қилиш ва миллий ғоя билан уйғунлаштириш мамлакат медиа маконида зиддиятли вазиятларнинг олдини олишга хизмат қилади.

### **Фойдаланилган адабиётлар:**

1. Дўстмуҳаммадов Х., Тошпулатова Н., Баҳриев К., Саидов Ф. Журналистика ҳуқуқи ва этикаси. – Тошкент: Ўзбекистон. 2019. – 235 б.
2. Рихтер А.Г. Правовые основы журналистики: учебник. – Москва: 2002. – 182 с.
3. Саидов А. Сўз, фикр ва ахборот эркинлиги: халқаро-ҳуқуқий асослар. – Тошкент: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2021. – 113 б.

4. Курбонова Н., Саидов Ф. Журналистиканинг ҳуқуқий асослари. – Тошкент: Ўзкитобсавдо, 2020. – 276 б.

5. Galles G.M. 17 Benjamin Franklin quotes tyranny, liberty and rights. 2020. // <https://fee.org/>

6. Karen Mossberg. Digital citizenship: the Internet, Society and Participation. Textbook. MIT press. 2017.

7. “World trends in freedom of expression and media development. Global report 2017/2018.” Printed in UNESCO printshop, Paris, France.

8. European convention on human rights. European council. – France. 2021

9. Beata Klimkiewicz. Structural Media Pluralism. International Journal of Communication 4, 2010.

10. Mogens Schmidt. New Media – Expanding Press Freedom: International Commitments Guarantee Media Freedoms. UNESCO, Paris. February 2007.

11. Kemp S. Digital 2021: Global Overview Report, Kepios, January 2021.

12. Askenius, T. and Stubbe Ostergaard, L. Reclaiming the Public Sphere. Communication, Power and Social Change. Hampshire: Palgrave (Palgrave Studies in Communication for Social Change). 2014.

13. Eagan, Jennifer L.. "media freedom". Encyclopedia Britannica, 2 Aug. 2013, <https://www.britannica.com/topic/media-freedom>. Accessed 2 February 2022.

14. Journalism is a public good. Global report 2020/2021. UNESCO.

15. [www.forbes.com](http://www.forbes.com)



